

de door haar voorgestane harde aanpak van woelingen aanvaard te krijgen. Van der Wal eindigt zijn laatste hoofdstuk met de oprichting van het korps politietroepen in 1919, dat samen met het korps marechaussee, in het interbellum een belangrijke rol bij de ordehandhaving zou gaan spelen. Hij schrijft: 'De krijgsmacht behield zodoende een prominente rol bij de ordehandhaving, die daardoor tot aan de Tweede Wereldoorlog een sterk militair karakter bleef houden.' Hoezo demilitarisering?

Ondanks een geforceerde poging zijn betoog in een demilitariseringstheorie te wurmen — wellicht had hij meer succes gehad als hij het begrip specialisatie tot uitgangspunt had genomen — heeft Van der Wal een informatief en leesbaar boek geschreven. Twee andere minpunten mogen evenwel niet onvermeld blijven. Ten eerste maakt de auteur een pijnlijke uitgljider door zowel op pagina 212 als 222 te beweren dat als gevolg van de invoering van de persoonlijke dienstplicht 'arbeiders zich niet langer aan 's lands wapenrok [konden] onttrekken.' Alsof dit weinig draagkrachtige deel van de bevolking het zich had kunnen veroorloven een plaatsvervanger in te huren! Bovendien wordt op die eerste pagina het Nederlandse officierskorps ook nog eens volkomen ten onrechte 'overwegend aristocratisch' genoemd. En helaas bevat het boek nog wel meer onjuistheden aangaande het leger. Het tweede minpunt betreft de ontelbare hoeveelheid schrijffouten en andere slordigheden in het boek. Vooral namen en voorletters moeten het regelmatig ontgelden, terwijl een term als *Recueil Militair* voor de auteur meer dan eens een onoverkomelijke hindernis is gebleken. Zeer storend is dat in de slotbeschouwing pagina 316 niet op pagina 317 aansluit. Om positief te eindigen: *Of geweld zal worden gebruikt* bevat twee nuttige bijlagen. De eerste, die zestien pagina's beslaat, biedt een overzicht van de militaire bijstand in de jaren 1840 tot 1918. De tweede geeft het aantal dodelijke slachtoffers ten gevolge van militair geweld in diezelfde periode. In totaal 59 personen.

Ben Schoenmaker

E. Berkers, *Technocraten en bureaucraten. Ontwikkeling van organisatie en personeel van de Rijkswaterstaat, 1848-1930* (Dissertatie Eindhoven 2002; Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2002, 223 blz, €31,50, ISBN 90 288 1537 6).

Rijkswaterstaat is niet meer weg te denken uit de Nederlandse maatschappij. De organisatie beheert het hoofdwegennet, de grote vaarroutes en de kustverdediging. De geschiedschrijving van Rijkswaterstaat heeft, gestimuleerd door de dienst zelf, een hoge vlucht genomen rond het 200-jarig bestaan. Het Delftse proefschrift van Berkers komt ook voort uit dit project 'Twee eeuwen Rijkswaterstaat.' De studie behelst méér dan de ondertitel suggereert, want de auteur is er terecht van uitgegaan dat het niet goed mogelijk is de organisatie van Rijkswaterstaat te beschrijven zonder aandacht te besteden aan de werkzaamheden van de dienst. Dat ligt voor de hand, want de omvang van de organisatie van Rijkswaterstaat, en met name het personeelsbestand, fluctueerde nogal, met name in de negentiende eeuw. Dat kwam uiteraard door de in de loop van de jaren sterk wisselende omvang van de, vanaf ca. 1880 uitbestede, bouwtaak (zoals de aanleg van de Nieuwe Waterweg, het Noordzeekanaal en de Zuiderzeewerken).

Berkers heeft op basis van uitgebreid en gedegen archiefonderzoek een schat aan materiaal ontsloten. Hij laat zien dat vooral interne factoren, zoals reorganisaties, herwaardering van functies en overheveling van personeel met langdurige tijdelijke contracten naar vaste aanstellingen de omvang van de dienst deden groeien. In de bijlagen wordt het hele ambte-

narenkorps in kaart gebracht, met vermelding van de personele bezetting van de leiding van de diverse onderdelen van de dienst. De anonieme massa van beambten krijgt een gezicht in uitgebreide paragrafen met kleurrijke anekdotiek over hun dagelijkse werkzaamheden. Arbeidsvoorwaarden komen aan bod, en de in het midden van de negentiende eeuw nog volop levende gewoonte om bepaalde functies generaties lang door familieleden te laten vervullen. Zo mochten weduwen in enkele gevallen de post van brug- en sluiswachter overnemen van hun overleden echtgenoot. Het ligt dan ook niet aan het bijeengebrachte materiaal dat deze studie niet geheel bevredigt. Ook de vele typefouten vormen niet de belangrijkste steen des aanstoets, al kun je je afvragen waarom een uitgever zoveel werk maakt van de uiterlijkheden van een boek en tegelijkertijd beknibbelt op de eindredactie van de tekst.

Twee bezwaren kleven aan deze studie. Het eerste bezwaar geldt de compositie van het boek. Pas in de conclusie slaagt de auteur erin systematiek te brengen in zijn betoog dat in de afzonderlijke hoofdstukken te zeer een aaneenschakeling van al dan niet uitgewerkte gedachten is om als geheel te kunnen overtuigen. Centrale thema's dringen zich op, zoals de rol van de ministers van waterstaat, de professionalisering van de leiding, de verambtelijking van de dienst, de relatie tussen bouwactiviteiten en ontwikkeling van de organisatie, en de reorganisaties van de dienst als geheel. Deze komen ook alle aan de orde, maar versnipperd en verspreid door het boek, in een soort chronologische ordening. Voorts toont Berkers een begrijpelijke fascinatie voor de totstandkoming van grote werken als de Staatsspoorwegen en de Zuiderzeewerken, maar voor beide geldt nu juist dat die totstandkwamen buiten het bestek van Rijkswaterstaat.

En daarmee komen we op het tweede bezwaar tegen dit, overigens boeiende en goed geschreven, boek. Bezwaar is wellicht een te groot woord. Berkers heeft zijn onderwerp zorgvuldig verantwoord en ingeperkt, en niet vergeten moet worden dat het doel van de reeks waarvan dit boek een onderdeel vormt, beperkt bleef tot de geschiedenis van Rijkswaterstaat zelf. Maar toch is het boek in één opzicht een gemiste kans. Rijkswaterstaat wordt niet in een context geplaatst. Zo blijft de ontwikkeling van de bureaucratie in Nederland buiten beschouwing. Dat is jammer omdat de auteur wel degelijk bouwstenen aandraagt voor een nadere analyse van de ontwikkeling van het Nederlandse bestuursapparaat, bouwstenen die voor Rijkswaterstaat worden uitgewerkt in de conclusie, maar juist daar van een weidser perspectief hadden kunnen worden voorzien. Op welke grondslagen dient een organisatie te staan: functioneel of regionaal, bureaucratisch of dynamisch. En wat is de verhouding tot de minister en de ambtelijke top van het ministerie? Is er sprake van een typisch Nederlandse bestuurlijke cultuur, waarvan Rijkswaterstaat een exponent is? Of omgekeerd: in hoeverre was juist Rijkswaterstaat bepalend voor de ontwikkeling van een Nederlandse bestuurlijke cultuur. Het was en is immers een van de grootste overheidsdiensten, in heel Nederland duidelijk zichtbaar aanwezig en met pendanten in provinciale waterstaatsdiensten.

Een andere context: het beheer van de ruimte in Nederland, blijft eveneens onderbelicht. Rijkswaterstaat had en heeft in Nederland de macht over nat en droog, en bepaalt in hoge mate langs welke lijnen wij ons dienen voort te bewegen. Als gezegd: Berkers beperkt zich enerzijds in zijn boek terecht niet tot het strikte thema organisatie en personeel, onder andere met zijn behandeling van de organisatie van de spoorwegen en het debat over de aanleg van de Zuiderzeewerken. Maar anderzijds schrikt hij terug voor de logische consequentie: behandeling van de betekenis van Rijkswaterstaat voor de ontwikkeling van Nederland in zijn geheel in de periode 1848-1930, een tijdvak waarin het 'lege land' gevuld raakte, groter werd door landaanwinning en kleiner werd door de ontwikkeling van de infrastructuur.

Dirk Jan Wolffram

H. Verhage, *Katholieken, kerk en wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2003, Maastrandse monografieën LXVI; Hilversum: Verloren, 2003, 310 blz., €29,-, ISBN 90 6550 742 6).

Deze dissertatie is de laatste van de reeks studies die werden uitgevoerd in het zogeheten Amsterdamse verzuilingsproject dat zich ten doel stelde door middel van lokale deelstudies helderheid te verschaffen in een thematiek die tot dan toe hoofdzakelijk op een nationaal niveau was bestudeerd. Een 'nakomertje' mogen we het boek intussen wel noemen, nu drie jaar geleden al een afsluitende bundel over dat project verscheen, *De verzuiling voorbij*, onder de redactie van J. C. H. Blom en J. Talsma. Wel sloot die bundel het project in formele zin af, maar wat materialiter verwacht had mogen worden: hoe de inzichten uit de lokale studies de verzuilings-thematiek inderdaad hadden verduidelijkt, bleef erin teleurstellend onder de maat. Zowel het voorwoord door J. Talsma alsook het uitvoerige recensieartikel door P. de Rooy in dit blad (*BMGN*, CXVI (2001) 45-57) wilden noch konden daarom de betrekkelijk geringe wetenschappelijke betekenis van het project als zodanig verhullen. 'Als zodanig' — want de aparte boeken waren steeds van zo'n kwaliteit dat ze de schrijvers ervan met gemak tot dissertatie konden dienen.

Dat is ook het geval met de goed geschreven studie van Verhage. De projectleiders kunnen in meerdere opzichten blij zijn met zijn bijdrage, want — wat er ook de reden van geweest moge zijn — de verzuiling in katholieke kring was er in het project tot dan toe buitengewoon bekaaid afgekomen. Dat tekort wordt met Verhage's boek in ieder geval voor een deel goedge maakt. Het behandelt de geschiedenis van de veranderende verhoudingen in katholieke kring in twee kleine steden van het homogeen katholieke zuiden, het Limburgse Roermond en het Brabantse Helmond.

De behandeling van het Roermondse geval reikt niet verder dan tot het einde van de negentiende eeuw. In het centrum van de aandacht staan de conflicten tussen het conservatieve, kerkelijk establishment onder leiding van bisschop Paredis — Roermond was en is bisschopszetel — en het aan invloed winnend liberalisme. Natuurlijk ging het daarbij steeds om kwesties die in de tweede eeuw helft overal speelden, vooral rond pers en onderwijs, en wat later ook rond kiesverenigingen en gemeentepolitiek. Heel gedetailleerd laat de schrijver zien hoe de conservatieve bisschop, wiens optreden aanvankelijk in alles deed denken aan ancien-régime-verhoudingen en die daarom een vanzelfsprekend gezag in alle vraagstukken van algemeen belang opeiste, tot een andere houding kwam. Enerzijds deed zich de druk van de modern-confessionele, ultramontaans geïnspireerde beweging ook in het Limburgse steeds sterker gelden. Dat bracht profilering van het katholieke belang en rekening houden met de boven-Moerdijkse bisschoppen met zich mee, omdat die beweging dáár zijn oorsprong vond. En dat botste met een door eeuwenlange afzondering gevormde Limburgse mentaliteit — waar de schrijver dan ook niet voor niets zijn eerste hoofdstuk aan heeft gewijd. Aan de andere kant radicaliseerden ook de Roermondse liberalen die zich steed duidelijker deel van het Nederlands liberalisme wisten. Zo groeiden — in de terminologie van de auteur — 'kerk en wereld' ook in Roermond steeds verder uit elkaar en was de kerk gedwongen de steeds verdergaande autonomie van steeds méér wereldlijke terreinen te erkennen.

De uiteenzetting over Helmond laat in veel opzichten een heel andere indruk achter, en dat is niet alleen het gevolg van het feit dat, jammer genoeg overigens, het verhaal over dit Brabants industriestadje begint waar dat over Roermond eindigde, rond 1900. Hier is het niet de clerus die de hoofdrol in de ontwikkelingen krijgt toebedeeld, maar Jos van Wel, de leider van wat de auteur aanduidt als een 'burgerlijk-confessionele' beweging die zich hoofdzakelijk richtte op